

KORPORATIV HUQUQIY MUNOSABATLAR TUSHUNCHASI: XORIY QONUNCHILIGI VA OLIMLARI FIKRLARI TAHLILI

O'zbekiston Milliy universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti

Yurisprudensiya: biznes huquqi 4-kurs talabalari

Hamidova Shoxsanam Muzaffar qizi

Hakimov Erkin Bekzod o'g'li

Karimov Miranshoh O'tkir o'g'li

Annotatsiya: Ushbu ilmiy tezisdagi korporativ huquqiy munosabatlar tushunchasi xorijiy qonunchilik va huquqshunos olimlar qarashlari asosida keng tahlil qilinadi. Tadqiqotda Buyuk Britaniya, Amerika Qo'shma Shtatlarining Delaver huquqiy tartibi, Germaniya va Fransiya tajribasi qiyosiy yondashuv asosida o'rganildi. Tahlil natijasida aniqlanishicha, xorijiy qonunchilikda korporativ huquqiy munosabatlar ko'pincha alohida ta'rif bilan emas, balki jamiyatning mustaqil huquq subyekti sifatidagi maqomi, aksiyadorlar yoki ishtirokchilarning huquqlari, boshqaruv organlarining vakolatlari, nazorat va javobgarlik tizimi orqali yoritiladi. Olimlar qarashlarida esa ushbu munosabatlar ba'zan mustaqil tashkiliy-huquqiy tuzilma, ba'zan shaxslar o'rtasidagi kelishuvlar tizimi, ba'zan esa mulk, boshqaruv va javobgarlikning alohida tartibga solingan ko'rinishi sifatida izohlanadi. Tezisdagi milliy huquq uchun ahamiyatli xulosa sifatida korporativ huquqiy munosabatlar tushunchasini faqat a'zolik huquqlari bilan cheklamasdan, balki jamiyat, uning ishtirokchilari, boshqaruv organlari va boshqa manfaatdor shaxslar o'rtasidagi murakkab huquqiy aloqa sifatida talqin qilish zarurligi asoslanadi. O'zbekistonda korporativ munosabatlarni takomillashtirish bo'yicha so'nggi qonunchilik islohotlari ham ushbu yondashuvni kuchaytirgan.

Kalit so'zlar: korporativ huquqiy munosabatlar, xo'jalik jamiyati, aksiyador, ishtirokchi.

Korporativ huquqiy munosabatlar bugungi huquqshunoslikda eng murakkab va bahsli tushunchalardan biri sanaladi. Buning sababi shundaki, ushbu munosabatlar oddiy shartnoma aloqalaridan farqli ravishda bir vaqtning o'zida mulkiy, tashkiliy, boshqaruvga oid va a'zolik bilan bog'liq huquqiy belgilarni o'zida birlashtiradi. Korporativ munosabatlar xo'jalik jamiyatini tuzish, unda ishtirok etish, boshqarish, foyda taqsimlash, ulush yoki aksiyaga egalik qilish, jamiyat faoliyati ustidan nazorat yuritish hamda javobgarlik masalalari bilan chambarchas bog'liqdir. O'zbekistonda bu sohani takomillashtirishga qaratilgan 2022-yildagi qaror va 2025-yildagi qonun jamiyatlar faoliyatini soddalashtirish, aksiyadorlar va ishtirokchilarning

huquqlarini ishonchliroq himoya qilish hamda korporativ munosabatlardagi ortiqcha to'laqlarni kamaytirishga xizmat qilishi ko'rsatilgan.

Xorijiy qonunchilikni tahlil qilganda, birinchi navbatda, shuni ko'rish mumkinki, ko'plab davlatlarda "korporativ huquqiy munosabatlar" degan aniq qonuniy ta'rif mavjud emas. Masalan, Buyuk Britaniya huquqiy tartibida kompaniya ulushlar asosida yoki kafolat asosida tuziladigan yuridik tuzilma sifatida tartibga solinadi, direktorlar esa kompaniya muvaffaqiyatini ko'zlab halol harakat qilishi lozim. Bu yerda korporativ munosabatlar maxsus atama orqali emas, balki kompaniya, a'zolar va boshqaruvchilar o'rtasidagi huquq va burchlar orqali ifodalanadi. Delaver huquqiy tartibida esa korporatsiya ishlarini boshqarish direktorlar kengashiga berilgan, aksiyadorlarga esa jamiyat yozuvlari bilan tanishish huquqi taqdim etilgan. Demak, ingliz-amerika huquq oilasida korporativ munosabatlarning mazmuni, asosan, boshqaruv vakolati, nazorat, axborotga kirish va ishtirokchilik huquqlari orqali ochib beriladi.

Germaniya va Fransiya kabi qit'a huquqi tizimlarida esa korporativ munosabatlarning tashkiliy tomoni yanada aniqroq ko'rinadi. Germaniya tajribasida aksiyadorlik jamiyati alohida yuridik shaxs sifatida qaraladi va jamiyatning mol-mulki ishtirokchilarning mol-mulkidan ajratiladi. Bu yerda asosiy e'tibor huquq subyekting mustaqilligiga qaratiladi. Fransiya tajribasida esa boshqaruv kengashi, uning tarkibi va ichki vakolatlar taqsimoti muhim o'rin egallaydi. Shunday qilib, qit'a huquqi tizimi korporativ munosabatlarni, avvalo, mustaqil yuridik shaxs, ajratilgan mol-mulk va qonun bilan belgilangan boshqaruv tuzilmasi nuqtayi nazaridan tushuntiradi. O'zbek huquqshunosligida ham korporativ huquq subyektlarini qayta tashkil etish, ularning bekor bo'lishi, huquqiy vorislik va kreditorlar manfaatlarini himoya qilish masalalari aynan shu tashkiliy-huquqiy yondashuv bilan tahlil qilinayotganini ko'rish mumkin.

Huquqshunos olimlar qarashlarida korporativ huquqiy munosabatlarga nisbatan kamida uch asosiy yondashuv mavjud. Birinchi yondashuvga ko'ra, korporativ munosabatlar mustaqil tashkiliy-huquqiy tuzilma doirasida yuzaga keladigan aloqalardir. Bunda jamiyatning alohida huquq subyekti ekani, uning mol-mulki va javobgarligi ishtirokchilar mol-mulkidan ajratilgani asosiy belgi bo'lib xizmat qiladi. O'zbek ilmiy manbalarida ham shu qarash yaqqol ko'rinadi: Ibrohimov korporativ huquqning asosiy tamoyili sifatida yuridik shaxsning shaxsi, mol-mulki va javobgarligi unda ishtirok etuvchi shaxslarning shaxsi, mol-mulki va javobgarligidan ajratilganini ko'rsatadi. Bu juda muhim, chunki aynan ushbu ajratish korporativ munosabatlarni oddiy sheriklik yoki shartnomaviy aloqalardan farqlab turadi.

Ikkinchi yondashuv korporativ munosabatlarni boshqaruv va nazorat tizimi sifatida talqin qiladi. Bu yondashuvda asosiy e'tibor umumiy yig'ilish, direktorlar kengashi, ijro organi, kuzatuv va ishtirokchilarning ovoz berish

huquqiga qaratiladi. Azimovanning tadqiqotida korporativ boshqaruv menejerlar, direktorlar kengashi, aksiyadorlar va boshqa manfaatdor shaxslar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar tizimi sifatida ta'riflanadi, hamda dunyo mamlakatlarida korporativ boshqaruvning yagona ta'rifi mavjud emasligi alohida qayd etiladi. Mazkur qarash korporativ huquqiy munosabatlarni faqat mulkiy aloqa sifatida emas, balki boshqaruvga doir ichki huquqiy tartib sifatida ko'rish imkonini beradi. Ayniqsa, xorijiy tajribani tahlil qilganda aksiyadorlar manfaatlarini himoya qilish, direktorlar kengashining hisobdorligi va boshqaruvning shaffofligi korporativ munosabatlarning markaziy unsurlaridan biri ekanligi ayon bo'ladi.

Uchinchi yondashuv korporativ munosabatlarni shartnomaviy aloqalar tizimi sifatida tushuntiradi. Bu qarashga ko'ra, jamiyat ichidagi ko'plab aloqalar ulushdorlar, boshqaruvchilar, qarz beruvchilar va boshqa shaxslar o'rtasidagi kelishuvlar bilan belgilanadi. O'zbekistonda bu yondashuv 2025-yilgi qonun bilan yanada kuchaydi, chunki qonun korporativ shartnoma institutini joriy etib, jamiyat ishtirokchilariga o'z a'zolik huquqlarini amalga oshirish yuzasidan o'zaro bitim tuzish imkonini berdi. Mazkur qonunda korporativ shartnoma yozma shaklda tuzilishi, taraflar uchun majburiy bo'lishi, biroq jamiyat organlarining tuzilishi va vakolatlarini belgilashga doir ayrim shartlarni o'z ichiga olmasligi lozimligi aniq belgilangan. Bu yangilik korporativ munosabatlar tushunchasi endi faqat qonun va ustav bilan emas, balki ishtirokchilarning o'zaro kelishuvi bilan ham boyib borayotganini ko'rsatadi.

O'zbek huquqshunosligida korporativ munosabatlar masalasi, ayniqsa, nizolarni ko'rish amaliyoti orqali ham chuqur ochilgan. Saidovning tadqiqotida korporativ nizolarni hal etishning o'ziga xos jihatlari, ularning iqtisodiy sudlarga taalluqliligi va korporativ huquqlarni sud orqali samarali himoya qilish masalalari yoritilgan. Muallif korporativ munosabat ishtirokchilarining huquqlarini sud orqali himoya qilishning muhimligini ko'rsatadi. Bu yondashuvdan shunday xulosa kelib chiqadi: korporativ huquqiy munosabatlar faqat ichki boshqaruv aloqasi emas, balki buzilganda maxsus sud himoyasini talab qiladigan mustaqil huquqiy aloqa hamdir. Shu ma'noda korporativ munosabatlarning tarkibiga ishtirokchilik huquqi, boshqaruvda qatnashish huquqi, axborot olish huquqi va ularni himoya qilish vositalari birgalikda kiradi.

Raxmonovning korporativ huquq subyektlarini qayta tashkil etish haqidagi tadqiqoti ham mazkur tushunchaning chegaralarini kengaytiradi. U qayta tashkil etish bilan bog'liq munosabatlar faqat tashkiliy masala emas, balki huquqiy vorislik, kreditorlar manfaatlarini, muassislar qarori va yangi huquqiy holatning vujudga kelishi bilan bog'liq murakkab munosabatlar

ekanini ko'rsatadi. Bundan anglashiladiki, korporativ huquqiy munosabatlar faqat "jamiyat ichidagi kundalik boshqaruv" bilan cheklanmaydi; u tashkil etish, qayta tashkil etish, tugatish, huquqiy vorislik va javobgarlik masalalarini ham o'z ichiga oladi. Demak, bu tushuncha tor emas, keng huquqiy mazmunga ega.

Mening fikrimcha, korporativ huquqiy munosabatlarga quyidagicha ilmiy ta'rif berish maqsadga muvofiq: korporativ huquqiy munosabatlar — bu xo'jalik jamiyati yoki unga o'xshash yuridik tuzilma doirasida jamiyatning o'zi, uning ishtirokchilari, boshqaruv organlari va boshqa manfaatdor shaxslar o'rtasida vujudga keladigan, jamiyatni tuzish, unda ishtirok etish, boshqarish, nazorat qilish, foyda olish, axborotga ega bo'lish, ulush yoki aksiyaga egalik qilish, qayta tashkil etish hamda javobgarlik bilan bog'liq huquq va burchlar majmuidir. Bu ta'rif xorijiy qonunchilikdagi tashkiliy yondashuv, boshqaruvga oid yondashuv va shartnomaviy yondashuvni o'zida birlashtiradi. O'zbekistonda korporativ munosabatlarni takomillashtirishga qaratilgan so'nggi islohotlar ham aynan shu keng yondashuvni tasdiqlaydi.

Xulosa

Xorijiy qonunchilik va olimlar qarashlari tahlili korporativ huquqiy munosabatlar tushunchasi bir yoqlama talqin qilinmasligini ko'rsatadi. U faqat ishtirokchilik huquqi emas, faqat boshqaruv masalasi emas, faqat shartnoma ham emas. Aksincha, u mustaqil yuridik shaxs maqomi, ajratilgan mol-mulk, cheklangan javobgarlik, boshqaruv organlari faoliyati, ishtirokchilarning a'zolik huquqlari, axborot olish va sud himoyasi, shuningdek o'zaro kelishuvlar tizimini birlashtirgan murakkab huquqiy tuzilmadir. Shuning uchun milliy huquqshunoslikda ushbu tushunchani keng, tizimli va qiyosiy yondashuv asosida o'rganish korporativ qonunchilikni takomillashtirish, nizolarni kamaytirish va jamiyatlar boshqaruvini mustahkamlash uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Rahmonqulov H.R., G'ulyamov S.S. Korporativ huquq. Toshkent: TDYI, 2007.
2. Saidov M.N. Korporativ nizolar: tushunchasi, turlari va ularni sudga ko'rishning o'ziga xos jihatlari. Toshkent, 2019.
3. Eshimbetova D.U. Korporativ huquqiy munosabatlardan kelib chiqadigan nizolarning iqtisodiy sudlarga taalluqliligi masalalari. Magistrlik ishi. Toshkent, 2020.
4. Saidov Maqsudbek Norboyevich. Korporativ nizolarni hal etishning o'ziga xos xususiyatlari // Yurisprudensiya, 2023, 5-son.
5. Saidov M.N. Korporativ nizolar bo'yicha sudga taalluqlilikning ayrim

masalalari // Odil sudlov, 2020, 6-son.